

УДК 81:161.111

Л.Г. Комаха

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРГУМЕНТАЦІЇ «МОВНОЇ ГРИ»: КОНТЕКСТ ЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Київський національний Університет імені Тараса Шевченка

Анотація. В статті досліджується місце аргументації в системі логічного аналізу, який звернений на його мовні форми. Показано, що область логіки науки утворює аналіз мови, який полягає у включенні тих чи інших висловлювань у певну мовну систему з чітко заданими сутнісними властивостями. Акцентується увага на структурі мислення, чіткість якої визначається точним формулюванням думки у мові. Саме в цьому полягає значення доказу та аргументації для аналізу мови.

Ключові слова: логіка, мова, аргументація, істина, «мовна гра», смисл, дескрипція.

Вступ

Дослідження в області логічного аналізу мислителями Віденського гуртка визначили в якості актуальних ряд питань про семантичне значення мови, що відкривало нові можливості для аргументації тих чи інших положень науки, їх істинності та хибності. Досліджувати місце аргументації в логічній структурі наукового знання означає вивчати його поняття, положення і висловлювання. Саме в логічному аналізі понять, речень, доказів, гіпотез, теорій науки і полягає завдання теорії аргументації в пізнанні, оскільки знання знаходить вираз в мовних формах.

Постановка проблеми

Значущість мови в аргументації об'єктивності знання, набування ним істинності і можливості передаватися до наступних поколінь, презентація і побудова знання за допомогою мови, яка утворює його «тілесний» каркас, актуалізує завдання логічного аналізу мовних форм наукового знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема логічного аналізу мовних форм в розвитку наукового знання спирається на представників Віденського гуртка, які започаткували традицію аналізу семантичних властивостей мови – Г. Фреге, Б. Рассела, А. Уайтхеда, Л. Вітгенштейна та ін. Сьогодні до цієї проблеми звертаються В.А. Канке, А.Є. Конверський, В. Крафт, М.С. Козлова, А.С. Мішурина, І.І. Павлов, В.В. Селіверстов, Г.А. Котенко та ін. Дотичними до вивчення цієї проблеми є праці І.С. Добронравової, І. Хоменко, Т.М. Рябушкиної та ін.

Мета статті полягає в дослідженні логіко-філософських проблем, пов'язаних із «значенням» та «смислом», концептуалізованих в основних семантичних ідеях, які виступаючи аргументами, забезпечують зв'язок мови і реальності, а також інформативний статус висловлювань, положень, повідомлень. Вони ставлять низку нових питань у вивченні доказу осмислених висловлювань та логічної побудови їхніх правил.

Основна частина

Фактично започатковує аналіз семантичних властивостей мови Г. Фреге, який у процесі обґрунтування математики і побудови логіки підняв цілу низку глибоких логіко-філософських питань, пов'язаних із відношенням «знаку» і «означуваного». Специфічною рисою семантичного методу Г. Фреге була введена ним відмінність означуваного певним вираженням об'єкта («значення») та іс-

нующою в цьому вираженні змістовної інформації про об'єкт («смисл»). Одному і тому ж об'єкту (значенню), на думку Г. Фреге, відповідає в мові певна область лінгвістичних операцій – «смислів», які можуть взаємозамінюватися залежно від спрямованості і змісту аргументації. Відмінність «смисла» і «значення» Г. Фреге потім широко застосовує при розгляді системи доведень істини і хибності, відношення об'єктів і понять, висловлювань і думок. Без введення «цих понять семіотика як наука немислима» [2, с. 25], – зазначає А. Ветров.

Продовжуючи розвиток основних семантичних ідей Г. Фреге, Б. Рассел займається дослідженням логічного статусу означуючих висловлювань, які фактично виступають аргументами. Саме вони адресують висловлювання до предметів, забезпечують зв'язок мови і реальності, предметний, інформативний характер повідомлень. Разом з тим недостатня база доказовості та аргументації може привести до «гіпостазування абстрактних сутностей», до «рецидивів платонівського типу» [7, с. 43]. Вказані труднощі, вважає Б. Рассел, обумовлюють необхідність ретельного логічного аналізу речень і висловлювань, які означають предмет. Філософ вказує, що зовнішня мовна форма цих висловлювань може бути неадекватною їх реальному статусу в мові. Так, висловлювання може виглядати означуючим лише за своєю формою, а в реальності нічого не означувати. Часто ми знаємо, що певне «висловлювання означає певний предмет, але не знайомі з предметом означення. Тому інтерпретація означуючих висловлювань являє значні труднощі, якщо не буде застосована відповідна система доведень і аргументів» [7, с. 44].

Вказані труднощі, на думку філософа, знімаються адекватним аналізом, істотною роллю в якому відіграє поняття «пропорційної» функції, схожої з реченням із перемінними, які приймають низку значень. Сутність запропонованої Б. Расселом теорії «означування» полягала в ідеї, що висловлювання, які означають, «не мають ніякого значення самі по собі, а лише в складі відповідних висловлювань» [6, с. 277].

Одним із важливих результатів своєї «теорії означення» Б. Рассел вважає те, що вона дозволяє зрозуміти всю область «неіснуючих сутностей» (круглий квадрат, Пегас, Гамлет), пояснюючи, що їхні висловлення (вираження) щось означають, але насправді нічого не означають, як нульові класи, які не містять ніяких елементів. Тому неможливо довести їх реальне існування.

Більш повний розвиток вказані ідеї одержали у відомій теорії «опису» («дескрипції»). Під ним розуміється словесна характеристика предмета по його деяким ознакам, котра може застосовуватися в мові замість імені даного предмету. Наприклад, замість імені *Наполеон* можна вжити опис (дескрипцію) «переможений при Ватерлоо», замість назви Париж – «столиця Франції» тощо. Сутність даної теорії зводиться до розрізнення семантичних властивостей власних «імен» і «описувань» (дескрипцій). Відмінність імені і опису *Б. Рассел* бачить в тому, що перше наділено тільки екстенціональним значенням, здатністю означувати предмет, а друге є неповною (яка не заміщає предмет повністю) інтенціональною характеристикою предмета. Звідси мислитель робить висновок про їхню «логіко-семантичну нерівноправність» [7, с. 49-50].

Взаємозаміна імен і описів, «змішування» їхніх логіко-семантичних функцій часто приводять, вказує *Б. Рассел*, до «лінгвістичних непорозумінь». Для уникнення таких «непорозумінь» потрібно враховувати їхню нетотожність. Адже імена, на відміну від дескрипцій (описів), не співвіднесені безпосередньо з дійсністю, не містять прямої вказівки на об'єкт. Дійсно, людина може розуміти смисл описуваного, але не знати, до якого об'єкта воно відноситься. Дескрипції, вказує *Б. Рассел*, означають ознаки в абстракції від самих предметів і тому є «неповними символами». Об'єктом описаного виступає деякий *x*. Отже, якщо «імена» являють конкретні об'єкти, і тому мають значення (сенси) самі по собі, не потребуючи ніякого контексту», то «дескрипції мають значення (сенси. – *Л.К.*)» тільки у реченні, «висловлювані в цілому» [8, с. 31]. Дескрипція, згідно з *Б. Расселом*, може бути «пустою» («крилатий кінь» і т.п.), але цілісне речення, в яке воно входить, якщо воно достатньо логічно аргументоване, може тим не менше бути осмисленим. Отже, можна дати відповідні докази для істинності висловлювання, які містять певні дескрипції, не рахуючись з тим, «пусті» ці описи чи ні. Вся справа в тому, що для уникнення непорозумінь певна дескрипція «не повинна функціонувати в якості імені» [7, с. 47].

Отже, дескриптивні висловлювання поряд з означеннями класів («клас таких і таких індивідів») *Б. Рассел* відніс до «неповних символів». Ними вважаються символи, які не мають самостійного характеру і набувають значення (смислу) тільки в контексті речення (висловлювання). Виходячи з цих міркувань, філософ запропонував метод логічного аналізу речень, згідно з яким висловлювання, що включають «певні дескрипції та інші означуючі вирази, замінюються реченнями, в які входять тільки предикати і власні імена» [7, с. 48]. «Неповні символи», в зв'язку з недостатньою аргументацією, що утворює нечітке відношення до означуваного, зникають при такому аналізі. Тому речення проаналізованої мови, для того, щоб мати гранично ясний смисл, повинні мати достатню аргументацію, на основі чого вони постають чіткими і зрозумілими.

Важливий крок у розвитку цього напрямку зробив учень *Б. Рассела*, австрійський вчений, логік і філософ *Л. Вітгенштейн*. Проникнений успіхами формалізації, він поставив мету виробити єдину теорію

«символізму», засновану на максимальній диференціації семантичних властивостей знаків і адекватній співмірності компонентів мовного мислення з елементами реальності. Загалом *Л. Вітгенштейн* прийняв «теорію дескрипцій» і загальну ідею «теорії логічних типів» *Б. Рассела*. Імена він розуміє так само, як і *Б. Рассел*, відмовляючи їм у значеннях – «смыслах». Імена розглядаються як пряма однозначна денотація об'єкта, вони несуть лише функцію означення одиничних предметів. В повністю аналізованому реченні всі предметні терміни можна перевести в імена, і у такий спосіб прояснити предметний зміст висловлювання. Підкреслюючи особливу семантичну роль імен, *Л. Вітгенштейн* протиставляє їх усім іншим мовним знакам (властивостям, відношенням, логічним константам), підкреслюючи принципово іншу семантичну природу останніх.

Принцип *Б. Рассела* розрізнення семантичних властивостей «імені» і «опису» *Л. Вітгенштейн* застосовує до зіставлення «імені» і «речення» (висловлювання). Продовжуючи диференціацію мовних форм за їхніми семантичними функціями, *Л. Вітгенштейн* відмовляється від початково прийнятої ним ідеї іменного трактування речення і розглядає його як особливого роду опис – опис факту. Опис фактів у реченнях учений вважає основною функцією мови в мові, «ми створюємо для себе картини фактів»; «картина – модель дійсності» [3, с. 8]. Мовна картина є зображення і в якості такого вона повинна мати щось спільне із зображуваним. Але в чому може полягати це спільне? Його начебто немає: мовні знаки не схожі на факти і не постають їхніми образами. Вихід із цієї проблемної ситуації *Л. Вітгенштейн* знаходить у доказі того, що «мова і світ фактів» мають один і той же «логічний лад» [3, с. 19].

Звертаючись до проблеми «смислу», *Л. Вітгенштейн* доводить, що він дається не просто перерахуванням значень слів, які входять у нього, а *поєднанням* термінів речення за визначеним правилом. Отже, «таїна» утворення смислу прихована в тому внутрішньому зв'язку, в який вступають слова в структурі речення, тобто в логіко-синтаксичній формі речення. Тим самим ми можемо аргументувати достовірність, або істинність, знання. «Що означає: істинність речення достовірна? – запитує філософ, і відповідає: – словом «достовірний» ми виражаємо повну переконаність, відсутність всіляких сумнівів і тим самим прагнемо переконати інших. Це *суб'єктивна* достовірність. А коли можна говорити про об'єктивну достовірність? – Коли помилка неможлива» [4, с. 306].

Істинність або хибність того чи іншого висловлювання (речення) обумовлена нашими «мовними іграми». Мова – це гра, а значення слова є його вживання. «Те, що ми називаємо «помилкою», відіграє цілком конкретну роль у наших мовних іграх, як і те, що ми вважаємо надійним аргументом. Безглуздими були б слова, що ми розглядаємо щось як надійне свідчення, оскільки воно безумовно істинне» [4, с. 306]. Насправді, спочатку ми повинні визначити роль аргументів «за» і «проти» того чи іншого висловлювання чи положення.

Досягнення достовірного знання передбачає йти за правилами користування аргументами. Йти за

правилами – те ж саме, що виконувати команду: з часом утворюється звичка підкорятися. Вчиняти відповідно до правила, вступати в спілкування, віддавати накази, зіграти партію в шахмати – все це суть звички (звичаї, інститути). Правила, що утворюються в результаті тренування, соціальні за своїм характером. В тому смислі, в якому існують процеси, характерні для розуміння, розуміння не є психічним процесом. Образ, який тримав думку в певній формі, був пов'язаний із фактом, що ментальний світ є наповненим «привидами», тобто філософськими проблемами, вирішення яких приходять через проникнення в спосіб дії нашої мови, всупереч «могутній тенденції» непорозуміння. «Проблеми вирішуються не в процесі народження нового досвіду, а скоріше тоді, коли засвоюється і впорядковується давно відоме. Філософія – боротьба проти чаклунських чар нашого інтелекту через мову... Філософські проблеми виникають, коли мова на канікулах. Вирішення – в аналізі. Філософів, які використовують слова «знання», «буття», «об'єкт», «Я», «пропозиція», «ім'я» в прагненні вловити сутність речі, потрібно постійно запитувати: чи було дане слово коли-небудь ефективно використане в мові, яка вважається батьківщиною цього слова?» [5, с. 99].

Продовжуючи доведення своєї думки стосовно «мови як гри», Л. Вітгенштейн зазначає, що зі світом фактів має справу тільки природознавство (цінності не можуть бути фактами). Філософія не стикається з фактами і, таким чином, не може бути подана у формі висловлювань, положень, які володіють істинним значенням. Філософія – не наука, не теорія або вчення, а діяльність, присвячена логічному проясненню мови. Вона готує матеріал для природознавства і логіки. «Результат філософії не «філософські висловлювання, а досягнута ясність висловлювань і положень» [3, с. 24]. Отже, виходячи із визначеної у такий спосіб філософії, ми повинні зрозуміти, що «бути істинним» або «бути хибним» – відносяться до висловлювання смислів (значень), тобто до «мовної гри». «Кожне висловлювання є, по суті, істинно-хибним. Щоб зрозуміти це, ми повинні знати, в якому випадку воно істинне, а в якому хибне. Отже, висловлювання має два полюси відповідно до його істинної і хибної. І це називається *сміслом* висловлювання» [1, с. 24]. Але для того, щоб довести істинність або хибність певного, конкретного положення, потрібні аргументи, «в якому випадку я називаю висловлювання «р» істинним і тоді визначаю його смисл» [1, с. 24].

Разом із тим, «мовна гра», зокрема в деномінацію, зовсім не первинна, головна. Навіть коли я вказую на річ або людину, називаючи по імені: «це Марія», «це червоне», – мій співрозмовник позбавлений визначеності стосовно якісних властивостей вказаних об'єктів. Повідомляючи, що кожне слово цієї мови щось означає, ми нічого не повідомляємо по суті. Вважають, що навчання мові полягає в найменуванні предметів: людей, форм, квітів, хворобливих станів, настроїв, чисел тощо. Назвати їх – те ж саме, що й прикріпити «ярлик до речі». Можна сказати, що так ми готуємося до вживання слів. Але до чого ми готуємося? «Ми називаємо речі і потім можемо про них говорити, розмовляючи, можемо поси-

латися на них... В той час як способи діяльності з нашими висловлюваннями різноманітні» [3, с. 90].

Мовних ігор нескінченно багато, про що свідчить множинність філософських позицій, ідей, пропозицій, думок тощо. Множинність не є щось фіксоване, дане раз і назавжди. Одні ігри (слова) народжуються, інші, старіючи, втрачають смисли і зникають. Саме слово «гра» вказує на факт, що мова, говоріння, висловлювання, співбесіда, будучи типом індивідуальної та соціальної активності, складають частину життя. Поняття «мовної гри» введено не з метою «регламентації мови», а як вказівка на її альтернативні функції, які через схожість та відмінність описують і показують використання слів в контексті життя, інститутів і людської поведінки. Наскільки це використання буде відповідним ситуації, наскільки воно буде умовою доведення істинності чи хибності, залежить від можливості застосування стосовно до нього аргументів «за» і «проти» [4, с. 307].

В цьому контексті необхідно звернути увагу на проблему «сміслу висловлювання», поставлену Л. Вітгенштейном у «Логіко-філософському трактаті». Для цілої низки досліджень із логіки, логічної семантики, логіки науки, де одиницею аналізу знання виступає саме висловлювання, така постановка питання мала певні підстави. Зокрема для уточнення розуміння поняття «мовна гра». Під «висловлюванням» (реченням) у логіці методології науки розуміється нарративне речення, яке повідомляє певну думку. Знання розглядається в тію чи іншою мірою як упорядкована система положень, речень і висловлювань. При цьому логіку цікавлять не «лінгвістичні варіації» речення, а «його смисл або варіант різних способів висловлювання однієї і тієї ж думки, причому не той чи інший конкретний смисл, а *логічні правила* побудови осмислених висловлювань» [7, с. 52].

Актуальність цієї проблеми визначалася необхідністю знайти – в зв'язку з аналізом логічних і семантичних парадоксів – строгі критерії відмінності «осмислених» і «безглуздих» висловлювань. Головна увага в «Логіко-філософському трактаті» зосереджена на пошуку формальних критеріїв не «мовної гри», а науково-осмисленої мови. «Логіка, – писав Л. Вітгенштейн, – повинна потурбуватися про себе, повинні бути встановлені синтаксичні правила, які виключають “безглуздість”» [4, с. 46]. Дане розрізнення відіграло важливу роль і у формуванні його теорії «сміслу пропозиції». Відповідно до цього, «хибність» і «безглуздість»: речення, яке означає комплекс, стає «не безглуздим, якщо комплекс не існує, а просто хибним».

Висновки

Істинність (хибність, заблудження) і смисл (відсутність смислу) виступають у логічному аналізі як різні типи відношення висловлювань і реальності. Наявність смислу є необхідною і вихідною логічною характеристикою речення. Щоб бути істинним або хибним, речення (положення) насамперед повинно мати смисл. Аргументуючи істинність чи хибність даного речення, ми вже повинні розуміти, що ми доводимо і аргументуємо, тобто розуміємо смисл речення. Стосовно істинності або хибності, то вони визначаються вже як збігання (незбігання) смислу

речення і відповідної реальної ситуації. Безглуздим же оголошується таке речення, таке висловлювання, в якому не можна довести існування ніякого смисла, його не можна віднести ні до якої ситуації, воно є ні істинним, ні хибним.

Список літератури

1. Вейнгартнер П. Фундаментальные проблемы теории истины / П. Вейнгартнер. – М.: РОСПЭН, 2005. – 352 с.
2. Ветров А.А. Семиотика и ее основные проблемы / А.А. Ветров. – М.: Политиздат, 1968. – 263 с.
3. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн // Философские работы Ч. 1. – М.: Гнозис, 1994. – С. 1-73.

4. Витгенштейн Л. О достоверности / Л. Витгенштейн // Всемирная философия. XX век. – Мн.: Харвест, 2004. – С. 294-312.
5. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Философские работы. Ч. 1. – М.: «Гнозис», 1994. – С. 75-319.
6. Канке В.А. Аналитическая философия / В.А. Канке // История философии. Мыслители, концепции, открытия. – М.: Логос, 2003. – С. 275-298.
7. Козлова М.С. Философия и язык (критический анализ некоторых тенденций эволюции позитивизма XX в.) / М.С. Козлова. – М.: Мысль, 1972. – 254 с.
8. Рассел Б. Мое философское развитие / Б. Рассел // Аналитическая философия: Избранные тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – С. 11-17.

Л. Комаха

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АРГУМЕНТАЦИИ «ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ»: КОНТЕКСТ ЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье исследуется место аргументации в системе логического анализа, который ориентирован на его языковые формы. Показано, что область логики науки создает анализ языка, который заключается во включении тех или иных высказываний в определенную языковую систему с четко заданными сущностными свойствами. Акцентируется внимание на структуре мышления, четкость которой определяется точным формулированием мысли в языке. Именно в этом состоит значение доказательств и аргументации для анализа языка.

Ключевые слова: логика, язык, аргументация, истина, «языковая игра», смысл, дескрипция.

L. Komaha

SEMANTIC PECULIARITIES OF ARGUMENTATION "LANGUAGE GAME": CONTEXT LOGICAL ANALYSIS

The paper examines argumentation in the system of logical analysis, which aims to its linguistic forms. It is shown that the logic of science forms the analysis of language, which includes certain statements in a language system with clearly specified essential characteristics. Attention is focused on the structure of thought; clarity is determined by the exact formulation thoughts in language. This is the meaning of evidence and argumentation to analyze language.

Keywords: logic, language, argumentation, truth, «language game», meaning, descriptions.

УДК 1:008:004(045)

І.В. Литовченко

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ МІДІАПРОСТОРУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Навчально-науковий Гуманітарний інститут
Національний авіаційний Університет

Анотація. У статті здійснюється соціально-філософське дослідження особливостей інституціалізації медіапростору в умовах розвитку інформаційного суспільства. Проаналізовано особливості функціонування інституту мас-медіа, що є активним діяльним суб'єктом формування соціальної реальності.

Ключові слова: інституціалізація, соціальний інститут, мас-медіа, медіапростір, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, глобалізаційні процеси.

Вступ

Характерною ознакою розвитку українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ століття є системна трансформація його соціально-інституційної структури. Якісне оновлення інституційної структури передбачає необхідність трансформації тих соціальних інститутів, що втратили сенс функціонування та історичну перспективу, а також створення і розвиток нових, що є життєво необхідними для задоволення потреб людей в інформаційному суспільстві.

Основними ознаками становлення і розвитку інформаційного суспільства є знання та інформація, в процесі отримання, обробки, збереження, та розповсюдженні яких зайнята більшість членів суспільства. Інформація і знання стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого можна порівняти з використанням традиційних ресурсів, а можливість доступу до нього – одним із головних чинників соціально-економічного розвитку суспільства. Такі тенденції обумовлюють вирішення важливого завдання, що постає перед кожною державою

– формування і розвиток інформаційної інфраструктури та інтеграція в глобальне інформаційне суспільство. Дослідження вищезазначених процесів є актуальними в контексті інституційних трансформацій українського суспільства, адже, як справедливо зауважує в своїх дослідженнях В.Зотов, розпочинається процес габітуалізації повсякденної діяльності на основі використання інформаційно-телекомунікаційних технологій [1]. Швидкі темпи їхнього розвитку сприяють появі й вдосконаленню нових електронних засобів масової комунікації, а також трансформації й значному розширенню своїх можливостей традиційних мас-медіа. В сучасному суспільстві функціонування інституту мас-медіа визначається значною мірою впливом глобалізаційних чинників, що потребують наукового дослідження для розуміння процесів і явищ, які відбуваються сьогодні в площині світового медіапростору. В контексті зазначених тенденцій актуалізується проблема соціально-філософського аналізу інституціалізації медіапростору в інформаційному суспільстві.